

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
(Tefsir Özel Sayısı)

2016/1

yıl: 7 cilt: VII sayı: 13

Kur'an'da Hz. Muhammed'e Yönelik Eleştiriler*

Abdulkerim BİNGÖL**

Özet

Müslümanlar açısından müstesna bir konuma sahip olan Hz. Muhammed (s.a.s.), Kur'an'da çeşitli konularda eleştirilere tabi tutulmuştur. Peygamberlik sıfatlarından olan "ismet" sıfatına halel getirmeyecek düzeyde olan küçük hataları ve isabet etmeyen yorumları Allah (c.c.) tarafından uyarılarla düzeltilmiştir. Bu çalışmada Kur'an'da Hz. Muhammed'e yöneltilen eleştiriler ele alınmış ve bundan çıkarılması gereken sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hata, Kur'an, Tenkit, Hz. Muhammed.

The Criticism Directed at the Prophet Mohammad in the Qur'an

Abstract

Having an exceptional location among Muslims, The prophet Mohammad Mustafa (Peace be upon him) has been subjected to criticism on various topics in The Holy Qur'an. His small mistakes at a level without detriment to chastity which is the prophetic title and his interpretation that were not right have been corrected with warnings by Allah (The most glorious) . with this short study the criticism directed at The prophet Mohammad Mustafa (Peace be upon him) in The Holy Qur'an were tackled and the results were evaluated.

Key Words: Mistake, Qur'an, Criticism, Prophet Mohammad.

* Bu çalışma "Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Muş Alparslan Üniversitesi
a.bingol@alparslan.edu.tr

Giriş

Hz. Muhammed'in Kur'an'da eleştirilmiş olması ve bu konunun irdelenmesi sürecinde üç sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi, Hz. Muhammed'i aşırı yücelten, neredeyse ona insanüstü nitelikler atfeden bir yaklaşımdır ki, bu tarz bir anlayışa sahip olanlar böyle bir konuya aşırı reaksiyon gösterebilir hatta Hz. Peygamber'i eleştiren ayetleri zorlama yorumlarla tevil etme yoluna başvurabilirler. Nitekim bu anlayışta olanlar, bırakınız Hz. Muhammed'in eleştirilmesini eleştirel kültüre bile çok olumsuz yaklaşırlar. Kendi mezheplerine, meşreplerine, tutku ile bağlı oldukları kimselere vs. dokunulsun istemezler. Bu anlayışa tepki olarak ortaya çıkan ve Hz. Peygamber'i sıradanlaştıran, hadislerini İslami kültürden söküp atan ve onu sıradan bir postacı gibi gören anlayış sahipleri de söz konusu eleştirileri kendi görüşlerine haksız bir şekilde dayanak yapabilirler.

İkincisi, Hz. Peygamber eleştirildiğine göre hata yapmıştır veya ondan zelle sadır olmuştur. Çünkü Allah sebepsiz bir şekilde kimseyi eleştirmez. Oysa günahlardan beri olmak, peygamberlik sıfatlarındandır. İsmet sıfatına sahip olmak günahsız olmayı gerektirirken eleştiriye sebep olan fiil ise bir anlamda günah işlemek demektir. Dolayısıyla bu iki durum arasında çelişki vardır.

Üçüncüsü ona iman etmek, onun emrine uymak, onu örnek almak, ona saygı ile yaklaşmak, ona salat ve selam getirmek vs. müminlere vaciptir. Hal böyle iken ondan hata sadır olursa Müslümanların yaklaşımı nasıl olacak? Müslüman birey, onun hatalı fiilini örnek alırsa hata işlemiş olacak, örnek almazsa ilahî emre aykırı davranmış olacak.

Bütün bu nedenlerden dolayı konuyu hassas bir yaklaşım ile ele almak, ifrata ve tefrite düşmeden değerlendirme yapmak gereklidir.

1. Hz. Peygamber'in Eleştirilebilen Davranışları

Kendisine iman edilmesi farz olan ve müminlere örnek teşkil eden Hz.

Muhammed'in bütün davranışlarının eleştiriye açık olması teşri hikmetine halel getirecektir. Bu yüzden konuya geçmeden evvel onun eleştirilebilecek ve eleştirilmeyecek hallerini tasnif etmek lazımdır. Zira o, bir yönüyle melekût âleminde vahye muhatap olurken diğer yönüyle nasutî âleme mensup olup beşeri duygular taşıyan¹ bir insandır. İlahî inayete mazhar olup tebliğ görevi ile görevlendirilen peygamberler bir yönüyle vahyin muhatabı ve uyulması farz olan kurumlar iken diğer bir yönü ile ise herhangi bir insan gibi bireysel davranışları olan kişilerdir. Bu bağlamda peygamberlerin davranışlarını üç başlıkta toplamak mümkündür. Birincisi, hususi davranışları, mutad ihtiyaçları ve sadece kendilerini ilgilendiren zikirleridir. Bu kategoriye giren davranışlar kişisel olup ümmeti bağlamamaktadır. Dolayısıyla bu çeşit davranışlarda peygamberlerin yanlış yapmaları söz konusu olabilir. İkincisi, ümmeti ilgilendiren bir tarafı olmakla beraber bir emir ve öğreti içermeyen davranışlardır. Bu çeşit davranışlar, kişisel olmayıp örnek teşkil ettiği için tebliğ ile alakalı davranışlar kapsamına girmektedir. Öte taraftan kesin bir emir ve talimattan kaynaklanmadığı için ise bireysel fiil gibi değerlendirilmektedir. Bu çeşit fiillerde essah görüşe göre hemen uyarı ve düzeltme yapmak kaydıyla hata yapmak caiz ve vakidir. Hz. Muhammed'in namazda sehven fazla rekât kılması bu baprandır. Üçüncüsü, tebliğ ile alakalı olup ilahî emirden kaynaklı davranışlardır. Bu çeşit davranış ile ümmetin hak yola ve hidayete erdirilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsama giren fiil ve sözler, bireysel olmayıp peygamberlik vazifesinin edasıyla ilgili olduğu için bütünüyle doğrudur/haktır. Bunlarda yanılma söz konusu olamaz. Bunlarda hata söz konusu olsaydı nübüvvet işlevsiz kalırdı.² Zira *Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemes.*³ ayeti tebliğ ile ilgili konularda hata ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Üçüncü kısma giren davranışları vahiy kaynaklı olduğu için hata kabul etmez. Dolayısıyla tenkit edilemez. Birinci kısma giren davranışları özel hayatı ile ilgili olduğu ve bağlayıcılığı olmadığı için hatalı da olsa tenkit edilemez. İkinci kısma giren davranışları ise bir yönüyle örnek olduğu diğer yönüyle de vahiyden kaynaklanmadığı için hem hata içerebilir hem de tenkit edilebilir. Kur'an'da Hz. Muhammed'e yapılan tenkitlerin büyük bir bölümü ikinci kısım kapsamına giren eylem ve söylemleri ile ilgilidir.

1.1. Hz. Peygamber'in Zelleleri

Sıdk, emanet, tebliğ, fetanet ve ismet sıfatlarını haiz olmakla⁴ beraber insan

1 İbrahim Canan, "Hz. Peygamber Aleyhisselâm Hiç Unutmuş ve Yanılmış mıdır?" Sünnetin Dindeki Yeri, (İstanbul, 1997), s. 285.

2 Celal Yıldız, es-Sünnetu Hucetun Katietun ve'l-Lasünniyetu Fikretun Batiletun, (İstanbul: Erkam, 2001), s. 52.

3 Fussilet, s. 41-42.

4 Muhammed Said Ramazan el-Botî, Kubra'l-Yakiniyyati'l-Kevniyye, (Dimaşk: Daru'l-Fikr,1993), s. 203; Tahsin Görgün, "Nübüvvet: İnsanlığa Rahmet", İslam'a Giriş-Ana Konularıyla Yeni Yaklaşımlar-, (İstanbul: DİB yay., 2007), s. 162-163.

olmaları sebebiyle peygamberlerin günah derecesinde olmayan birtakım hataları bulunabilir. Peygamberlerin bu tip küçük hatalarına “zelle” denir.⁵ Bazı peygamberlerin günah işlediği izlenimini veren ayet ve rivayetlerin varlığı, marjinal kimi gruplar tarafından peygamberlerin tüm günahları işlemelerinin mümkün olduğuna delil olarak gösterilmişse de bu iddialara âlimler ikna edici cevaplar vermişlerdir.⁶

Büyük günah derecesinde olmayan peygamberlerin hataları Allah'ın uyarısıyla derhal düzeltilmiş ve bu nedenle onlara eleştiri yapılmıştır.

1. 2. Hz. Peygamber'in İctihatları

Hz. Muhammed'e Kur'an'ın mücmellerini açıklama yetkisi verildiği gibi essah görüşe göre Kur'an'da bulunmayan bir konu hakkında hüküm koyma yetkisi de verilmiştir. Zira kadınların özel hallerinde namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmemeleri hükmü sadece onun beyanına dayanmaktadır.⁷ Teşri sahasına giren bu vb. meselelerde Allah kendisine bilgi verdiği için bu konuda tartışmaya girmek, icraatlarının bir kısmını kabul edip bir kısmını reddetmek gibi bir salahiyet yoktur. Fakat Hz. Muhammed Allah tarafından kendisine bildirim yapılmaksızın içtihat yapmış mıdır? Hz. Peygamber'in yargılama, devlet yönetimi, ordunun sevk ve idaresi gibi doğrudan peygamberliğin alanına girmeyen konularda ve kimi dünyevi işlerde ilahî bir bildirim olmaksızın kendi inisiyatif, bilgi ve tecrübesiyle karar vermesinin mümkün olduğu genel kabul görmüştür. Nitekim Medine'ye hicret ettikten sonra hurma ağaçlarının aşılandığını ilk defa gören Hz. Muhammed “Aşılamanın bir fayda sağladığını zannetmiyorum, bunu yapmasalar belki daha iyi olur” diye görüş belirtince sahabe aşılama işini bıraktı. Hasat mevsiminde verim düşünce durum ona anlatıldı. O “Ben ancak bir insanım. Size dininizden bir şey emredersem onu alın. Ama kendi görüşümle bir şey emredersem, bunda fayda varsa yapın. Ben sadece bir zanda bulundum. Bu zandan dolayı beni eleştirmeyin. Siz kendi dünya işinizi daha iyi bilirsiniz.” diye buyurmuştur.⁸ Yine kadılık alanına giren meselelerde içtihat yapmış; maddi delilleri göz önünde bulundurarak karar vermiştir. O, bu konuda şöyle buyurmuştur: Tartışmalı meselelerde bana geliyorsunuz. Mümkündür ki, bazılarınız kendilerini daha iyi savunur, ben de ondan dinlediklerimle onun lehine karar veririm. Ancak ben birisinin hakkını başkasına vermişsem o ondan bir şey almasın. Çünkü ben de bir insanım.⁹ Bu iki hadiseden

5 Fikret Karaman ve bşk., Dini Kavramlar Sözlüğü, (Ankara: DİB yay., 2006), s. 711-412.

6 Mustafa Akçay, “Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII-24, (Sakarya, 2011), s. 1-3.

7 İsmail Hakkı Ünal, “Sünnet: Çağlarüstü Örneklik”, İslam'a Giriş-Ana Konularıyla Yeni Yaklaşımlar-, (İstanbul: DİB yay., 2007), s. 71.

8 Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisaburi, Sahihu Müslim, (Riyad: Daru Tibe 2006), Fedail, h.no: 139; Bünyamin Erul, “Sünnet”, İslam'a Giriş -Evrensel Mesajlar-, (Ankara: DİB yay., 2008), s. 33.

9 Müslim, a.g.e., Akdiye, h.no: 4; Mustafa İslamoğlu, Üç Muhammed, (İstanbul: Denge yay., 2002), s. 72; Zeki

anlaşılacağı gibi dünyevi işlerde Peygamberimiz içtihatla bulunmuş, hatta yanılabilmiştir. Eğer o içtihat yapmasaydı âlimler de içtihat yapamazlardı. Fakat şeri hükümlerde içtihat edip etmediği tartışmalıdır. Bazı usulcüler, onun şeri hükümlere ilişkin açıklamalarının tıpkı Kur'an gibi vahiy mahsulü olduğunu, bazıları da rey ve içtihattan kaynaklanmasının mümkün olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰

Hız. Muhammed'in uygulamalarından vahiy mahsulü olan ve İslami literatüre sünnet ismiyle giren sözleri, davranışları ve onayları¹¹ Allah'ın koruması altında olup bunda içtihat ve hata söz konusu olmaz. Dolayısıyla eleştirilmez. Fakat içtihat kabul eden meselelerde Hız. Muhammed içtihatla bulunmuştur. İchtihatlarının bir kısmı isabet etmişken, bir kısmı isabet etmemiştir. Zira onun rey ve içtihattan mütevellit olan uygulamaları Allah'ın korumasında değildir.

2. Kur'an'da Hız. Muhammed'in Eleştirildiği Konular

Müstesna bir konuma sahip olan Hız. Muhammed, ilahî denetim dışında değildir. Doğru davranışları Allah tarafından övülüp takdir edildiği gibi sehven veya içtihaden yaptığı yanlışlar da uyarılarla düzeltilmiştir. Hatta günlük hayat ile ilgili uygulamaları bazen Müslümanlar tarafından tartışılmıştır. Bir savaşta karargâh yerini tespit ettiğinde sahabilerin itirazda bulunmaları, savaş stratejisine göre alternatif öneri yapmaları ardından kararın değişmesi meselesi Müslümanlar için öğretici bir tablodur.

Hız. Muhammed'in Allah tarafından eleştirilmesi aklen mümkün, şer'an caiz ve fiilen vakidir. Allah, çeşitli konularda onu eleştirmiştir. Hatta hususi taleplerinden dolayı tenkit edildiği olmuştur. Hız. Peygamber, "Rabbime sormamış olmayı arzuladığım bir şey sordum. 'İbrahim (a.s.) ile dost oldun ve Musa (a.s.) ile koştun' dedim. O da 'Yetimdin seni sığındırdım, yolunu kaybetmiştin sana doğru yolu gösterdim, fakirdin seni zengin ettim, gönlünü (hakikatlere) açtım, yükünü hafiflettim, benimle birlikte hatırlanmanla şanını yücelttim' dedi" demiştir.¹² Bu hadiseden anlaşılacağı gibi Hız. Muhammed'in Allah'tan bir talebi olmuş ve Allah bundan dolayı onu nazik bir şekilde tenkit etmiştir.

2. 1. Dezavantajlıları İhmal Etme

İslam dini, insanları eşit görmektedir. İster doğal sebeplerden kaynaklı olsun, ister kişinin gelir düzeyinden, ister toplumda işgal ettiği konumundan, isterse ki-

Yıldırım, "Kur'an'da Peygamberlerin İsmeti", <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index/index>, (erişim tarihi: 19 Temmuz 2014).

10 H. Yunus Apaydın, "İchtihat: Dinin Hayatla Buluşması", İslam'a Giriş-Ana Konularıyla Yeni Yaklaşımlar-, (İstanbul: DİB yay., 2007), s. 82.

11 Mahmud Tehhan, Teysiru'l-Mustalahi'l-Hadis, (Kuveyt: Daru't-Turasi'l-Kuveyt, 1984), s. 15; Yıldız, a.g.e., s. 24.

12 Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberani, el-Mucemu'l-Kebir, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2009), h.no: 12289; Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir el-Kurtubî, el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, XXII, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2006), s. 350-351; Ömer Pakış, Kur'an Tarihi, (İstanbul: Kitabî yay., 2013), s. 28.

şinin yeteneğinden mütevellit olsun insanlar arasında oluşan dengesizlik İslam'a göre giderilmesi gereken bir durumdur. İslam dini, dezavantajlıları ötekileştirmez. Aksine onların diğer insanlar ile aynı statüde olmaları için korunmalarını emreder. Hatta toplum tarafından eksiklik olarak telakki edilen niteliklerin bir kısmının Hz. Muhammed'de bulunduğunu vurgulamak suretiyle bu niteliklerin ayıp olmadığını ortaya koymuştur: *Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?*¹³ Bu ayette noksanlık olarak görülen yetimlik ve fakirlik gibi sıfatların Peygamberde bulunduğu ifade edilmiştir.

İslam'ın engellilere, dezavantajlılara ve korunmaya muhtaç kesimlere yaklaşımı böyledir. Hz. Peygamber'in buna uygun hareket etmemesi Kur'an tarafından şöyle eleştirilmiştir: *Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak, Yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; Sen, ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allaha karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırıyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'an) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır.*¹⁴ Surat astı, iki gözünün arasını buruşturdu¹⁵ anlamındaki "Abese" kelimesiyle başladığı için bu adı alan surede, öğüt almak için gelen temiz yürekli, kör bir insanı bırakıp kibirli bir kâfiri irşada uğraşmasından dolayı Hz. Muhammed'e itap edilmiştir. Şöyle ki, Hz. Muhammed, Kureyş'in ileri gelenleriyle özel olarak sohbet ederken gözleri görmeyen Abdullah b. Ümmi Mektum söze karıştı. Kureyş'in ileri gelenleri kendilerinin yanında fakirlerin bulunup söze karışmalarından hoşlanmazlardı. Bu nedenle İbn Ümmi Mektum'un ikide bir söze karışması, Allah'ın elçisinin canını sıktı. İçinden "Bu etkin insanlar diyecekler ki; arkadaşları körler, sefiller ve kölelerdir" dedi ve yüzünü ekşiterek ondan yüz çevirdi.¹⁶ Hz. Muhammed'in, yüzünü fakir ve engellilerden çevirerek zenginlere yönelmesi Allah tarafından kınanmıştır.¹⁷ Ayette İbn Ümmi Mektum'un kendi ismiyle değil de onu engelli kılan sıfatıyla zikredilmesi, bir sonraki ayette gâip zamirinden hitap zamirine iltifat edilmesi eleştiriyi pekiştirmiştir.¹⁸

Bu ayetin Abdullah b. Ümmi Mektum hakkında nazil olduğu konusunda mü-

13 Duha, 94/6-8.

14 Abese, 80/1-12.

15 İbn Manzur Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensari, Lisanu'l-Arab, X, (Beirut: Daru Sadir), s. 15.

16 Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebi, el-Keşfu ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, XXII, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), s. 378; Kurtubi, a.g.e., II, s. 72; İsmail Hakkı Bursevî, Ruhü'l-Beyan, X, (Beirut: Daru'l-Ihyai't-Turasi'l-Arabi, 2001), s. 390; Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, X, (İstanbul: Yeni Ufuklar neş., 1989), s. 320.

17 Seyyid Kutub, Fi Zilal'l-Kur'an, VI, (Kahire: Daru's-Şuruk, 2008), s. 3822; Muhammed Mahmut Hicazi, Furkan Tefsiri, ter. Mehmet Keskin, VI, (İstanbul: İlim yay. t.y.), s. 449.

18 Muhammed b. Muhammed Ebu's-Suud, İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim, IX, (Beirut: Muessesetu't-Tarih'l-Arabi, 2010), s. 104.

fessirlerin ittifakı vardır. Tefsir ve hadis ehli bu kıssayı aynen bu şekilde zikretmişlerdir.¹⁹

Bu ayetin nüzulünün ardından Hz. Muhammed, kendisine çekidüzen vermiştir. Ayette konu olan Abdullah b. Ümmi Mektum'u eskisinden daha çok sevmiştir. Ne zaman onu görsen "Merhaba! Ey Rabbimin beni onun için eleştirdiği kişi, bir ihtiyacın var mı?" şeklinde kendisine iltifat etmiştir. Hürmet babından kürkünü ona sermiştir. Hatta Medine dışına çıktığında birden fazla kez onu kendisine vekil tayin etmiştir.²⁰

Ayetler özel olarak Abdullah b. Ümmi Mektum hakkında nazil olmuşsa da hükmü geneldir. Allah Teâla, Hz. Muhammed'e kimseye özel muamele yapmamasını; zengin-fakir, efendi-köle erkek-kadın herkesi eşit tutmasını emretmiştir. O da bundan sonra hiç kimseye ayrımcılık yapmamış, hiçbir zaman kimseye yüzünü ekşitememiş, zenginlere gereğinden fazla ilgi göstermemiş, yoksul kesimi meclisinden en önemli konuma getirmiştir.²¹

Razi'ye göre, burada Abdullah b. Ümmi Mektum aslında azarlanmayı hak etmiştir. Çünkü hem Hz. Peygamber'in sözünü keserek, önemli bir görevine engel olmuş, hem de Kureyş'in ileri gelenlerinden olan müşriklerin Müslüman olmaları belki de büyük bir kitlenin Müslüman olmasına yol açacakken bunu engellemiştir. Bu durumda Hz. Peygamber niçin uyarılmıştır? Razi'ye göre olayın zahiri, zenginlerin fakirlerden öne alınacağı vehmini doğurmaktadır. Uyarı bu vehmin ortadan kaldırılması içindir.²²

"Abese ve Tevellâ" ifadesinin muhatabının Hz. Muhammed olmadığı yönünde görüşler de vardır. Böyle bir davranışı Hz. Muhammed'e yakıştırmayan ve tevil yoluna başvuran bu görüş sahipleri içerik, gramer, bağlam ve sure bütünlüğünden deliller getirerek bu ifadenin muhatabının müşriklerinden birisi olduğunu belirtmişlerdir.²³ Hatta Kadi İyaz, nüzul sebebini, sonraki ayetlerin bağlamını gözden geçirerek "Hz. Muhammed, yanında bulunan kâfirlerden yüz çevirdi" şeklinde rivayetler yapmıştır.²⁴ Bunlar, zorlama yorumlardır. Ayetin nüzul sebebi, ayetin

19 Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib İbn Atiyye el-Endulusî, el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz, VIII, (Duha: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2007), s. 418; Sait Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, IV, (İstanbul: Beyan yay., 2012), s. 548.

20 Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, İbnu'l-Cevzi, Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir, IV, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 2010), s. 399-400; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatibuş-Şirbini, es-Siracu'l-Munir fi'l-İlaneti ala Marifeti Badi Maani Kelami Rebbina'l-Hekimi'l-Habir, IV, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), s. 548; Muhammed Tahir İbn Aşur, et-Tahrir ve't-Tenvir, XII-2 (Tunus: Daru Suhanun, t.y.), s. 104; Tahsin Emiroğlu, Esbab-ı Nüzûl, XIII, (İstanbul: Elif Ofset tesisleri, 1978), s. 307-308.

21 Said Havva, el-Esas fi't-Tefsir, ter. M. Beşir Eryarsoy, XVI, (İstanbul: Şamil yayınevi, 1990), s. 34; Muhammed Ali es-Sabuni, Safvetu't-Tefasir, III, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001), s. 495.

22 Ahmet Koç, Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed, (İstanbul: Rağbet yay., 2005), s. 52.

23 Yener Öztürk, "Abese Ve Tevellâ İfadelerinin Muhatabı Kimdir?", <http://www.yeniiumit.com.tr>, (erişim tarihi: 21 Aralık 2014).

24 İslamoğlu, a.g.e., s. 120.

nüzulünden sonra Hz. Muhammed'in İbn Ümmi Mektum'a yaptığı iltifatlar²⁵ ve öz eleştirel tutumu gösteriyor ki bu ifadenin muhatabı Hz. Muhammed'dir.

2. 2. Tahkikat Yapmadan Karar Vermek

İslam dini, herhangi bir konuda karar verirken ilgili konuda yeterince araştırma yapılmasını emretmiştir. Tahkikat yapmadan, yeterli derecede bilgi havuzu oluşturmadan ve konunun bütün detayları öğrenilmeden karara varmayı yasaklamıştır: *Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.*²⁶ Buna uygun davranmayı ise Peygamber bile olsa uyarmıştır. Örneğin Hz. Selman, ibadetlerini ifa eden ve ahir zaman peygamberinin yolunu gözleyen, o gelmeden kendisine iman eden kişilerin mümin sayılıp sayılmadıklarını Hz. Muhammed'e sormuş, Hz. Muhammed ona, "Onlar ateştedir" diye cevap vermiştir. Bu cevap üzerine Selman daralmıştır. Bunun üzerine Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiülâlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir).²⁷ ayeti inmiştir. Hz. Muhammed Selman'ı çağırarak: "Bu ayet senin arkadaşların hakkında indi" buyurmuştur.²⁸ Ayet, Hz. Muhammed'in verdiği cevabı geçersiz kılmış ve bilgi edinmeden cevap verdiği için onu uyarmıştır.

Kur'an'ın prensibi budur. Buna uygun davranmayıp gerekli tahkikatı yapmadan hüküm veren veya hüküm verme aşamasına gelen Hz. Muhammed, Allah tarafından şöyle uyarılmıştır: *(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma. Allah'tan bağışlama dile.*²⁹ Bu ayetlerin nüzul sebebine dair farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre Ensardan Tu'me b. Ubeyrik adındaki şahıs komşusunun zırhını un çuvalına saklayarak çalmış, Yahudilerden Zeyd adındaki birisine teslim etmiştir. Dökülen unun izinden Tu'me'ye ulaşılınca kendisi, yemin ederek konudan haberdar olmadığını iddia etmiştir. Arayışı sürdürenler un izini takiple zırhı Yahudi'nin evinde bulmuşlar. Yahudi, durumu anlatıp doğru söylediğine dair şahit getirir ve konunun Hz. Muhammed'e götürülmesini önerir. Bu arada hızlı davranıp Hz. Muhammed'e ulaşan Tu'me'nin ailesi "Ey Muhammed, bize iftira edilmiştir. Bizi temize çıkartmazsan Tu'me rezil olur" demişler. Hz. Muhammed gerekli tahkikatı yapmadan adamlarını savunmak ve Yahudi'yi mahkûm

25 Ali Galip Gezgin, Kur'an'da Hz. Peygamber'e Yapılan Uyarılar, (İstanbul: Rağbet yay., 2010), s. 101.

26 Hucurat, 49/6.

27 Bakara, 2/62.

28 Ahmet Mahmut Ünlü, Hayrettin Karaman'ın "Ehl-i kitap için iman şartı ikidir" "Yahudi ve Hristiyanlar'dan kafir olmayanlar var" "Peygamber Yahudi ve Hristiyanlar'a müslüman olun demedi" şeklindeki Batıl Görüşlerine Reddiyeler, (İstanbul: Arifan yay., 2010), s. 38-40.

29 Nisa, 4/105-106.

etmek istedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Burada şunu ifade etmekte fayda vardır. Bu konuda Hz. Muhammed bizzat karar mı vermiş yoksa karar vermeye mi yeltenmiş? Bu konuda ihtilaf vardır.³⁰ Başka bir rivayete göre ise Rifaa b. Zeyd isimli sahabinin evinden bir miktar un çalınmıştı. Yapılan araştırmalar Übeyrik ailesini işaret ediyordu. Mağdurlar durumu Hz. Muhammed'e aktarınca Hz. Muhammed "Gerekeni yapacağım" cevabını verdi. Übeyrik ailesi durumu öğrenince uygun birini Hz. Muhammed'e gönderip iftiraya uğradıklarını, ortada bir delil bulunmadığı halde Katade tarafından hırsızlıkla suçlandıklarını bildirip yakındılar. Bunun üzerine Hz. Muhammed Katade'ye "Bana Müslüman ve suçsuz oldukları söylenen kimseleri, elinde bir delil olmadığı halde hırsızlıkla suçladın!" diyerek serzenişte bulundu. Bu olay üzerine yukarıda meali verilen ayetler nazil oldu.³¹

Nüzul sebebi hangi mesele olursa olsun bu ayette gerekli araştırmayı yapmadan hüküm veren ya da hüküm verme aşamasına gelen Hz. Muhammed eleştirilmiştir. Ayetlerin devamında "hainleri arkalama ve Allah'tan bağışlama dile" uyarıları eleştiriyi pekiştirmiştir.

Her iki rivayete göre de Hz. Muhammed iyi niyetlidir. Zira birinci rivayete göre suçlu olan Tu'me yemin etmiş ve zırh Yahudinin evinde bulunmuştur.³² İkinci rivayete göre ise yine ilgili tarafın iftiraya uğradıkları ve delil olmadan hırsızlıkla suçlandıkları yönünde beyanları vardır. Hz. Muhammed beraatı zimmet realitesine göre karar vermiştir.

Hz. Muhammed'in gerekli tahkikatı yapmadan işlem yaptığı için eleştirildiği konulardan birisi de Tebuk savaşında mazeret bildirenlere izin vermesi olayıdır. Şöyle ki, Tebuk savaşı için hazırlık yapılırken aşırı derecede kıtlığın olması, hasat zamanının gelmesi, mevsimin yaz, mesafenin uzak ve düşmanın güçlü olması nedeniyle bazı insanlar Hz. Peygamber'e gelip orduya katılmamak için mazeretlerini belirtiyorlardı. Ancak başta münafıkların reisi Abdullah b. Ubey b. Selul olmak üzere bazı münafıklar olumsuz propaganda yaparak katılımı engellemek istiyor, sudan bahanelere sığınıyorlardı.³³ Hz. Muhammed'in gerçek mazeret sahipleri yanında mazeret üreten kişilere izin vermesi Allah tarafından eleştirilmiştir: *Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancılara bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?*³⁴ Bu ayette araştırma yapmadan münafıklara izin veren Hz. Muhammed'e ince bir üslup ile itap edilmiştir.³⁵

Bu ayetin eleştirisi olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Bazılarına göre Hz.

30 Salebi, a.g.e., II, s. 354; İbnü'l-Cevzi, a.g.e., I, s. 466.

31 Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrıncı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sabrettin Gümüç, Kur'an Yolu, II, (Ankara: DİB yay., 2012), s. 136-137.

32 Hatibuş-Şirbini, a.g.e., I, s. 382.

33 İhsan Arslan, "Kur'an'da Eleştirii Kültürü: Peygamber Örneği", Ekev Akademi Dergisi, 48, (Erzurum, 2011), s. 103.

34 Tevbe, 9/43.

35 Ebu's-Suud, a.g.e., IV, s. 81-82; Sabuni, a.g.e., I, s. 499.

Peygamber izin vermekten nehiy edilmemekle birlikte gerekli tahkikatı yapmadan izin verdiği için eleştirilmiştir. Bazılarına göre ise bu ayet itap ayeti değildir. “Allah seni affetsin” cümlesi dua veya istiftah cümlesi olup eleştiri içermemektedir.³⁶ Hatta ayetteki “affetsin” kelimesine “Allah seni serbest bıraktı” ya da “Allah sana afiyet versin” şeklinde mana verenler olmuştur. Ayetin maksadına, bağlamına, nüzul sebebine, dilsel kurallara ve vakiya ters olan bu manalar³⁷ sırf Hz. Peygamber’i eleştirilerden saklı tutmak amacına matuftur.

Başka bir görüşe göre ise ayet eleştiri olmakla beraber eleştiri sebebi Hz. Peygamber’in tahkikat yapmaması değil, izin vermiş olmasıdır. Bu görüşe göre Hz. Peygamber izin vermeseydi bile onlar savaşa katılmazlardı. Böylece onların nifakı açığa çıkar ve Hz. Peygamber’in sorumluluğu ortadan kalkardı.³⁸

Hz. Muhammed bu konuda tamamen iyi niyetlidir. Zira onların beyanını esas almış, yeminlerine güvenmiştir. Hasımsız davalarda beyan ve yemin, aksine bir delil olmadıkça yeterli olmaktadır. Bu nedenle ayet “Allah seni affetsin” cümlesi ile başlamış³⁹ ve onun tövbesi kabul edilmiştir: *Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir. Evet, onların tövbelerini kabul etmiştir.*⁴⁰ Öte yandan savaştan geri durmak için mazeret üretenler hakkında o anda herhangi bir vahiy söz konusu olmadığı için Hz. Muhammed içtihat etmiş, ancak isabet edememiştir. Şayet isabet etseydi, bu kararından dolayı eleştirilmezdi. Eğer bu konu içtihadı bir konu olmayıp konu hakkında kesin bir emir bulunsaydı emri yerine getirmek mecburiyetinde olurdu.⁴¹

2. 3. Dünya Malına Meyletmek

İslam dininde savaşta esir düşenler hakkında üç uygulama vardır; köle olarak alınmaları, katledilmeleri ve belli bir ücret karşılığı serbest bırakılmaları. Devletin yöneticileri ile savaşın komuta kademesi savaşın gidişatına göre bunlardan birini tercih edebilirler.⁴² Bedir savaşından önce nazil olan ayette Allah şöyle buyurmuştur: *Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına.*⁴³ Bu ayet, esir düşenler hakkında ipucu vermektedir.

Hal böyle iken Hz. Muhammed’in, Bedir savaşında esir alınan 70 kişi ile ilgili ashabıyla yaptığı istişare sonucu fidye karşılığı serbest bırakması Allah tarafından eleştirilmiştir: *Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedik-*

36 İbnü'l-Cevzi, a.g.e., II, s. 263-264; Hatibuş-Şirbini, a.g.e., I, s. 704-705.

37 İslamoğlu, a.g.e., s. 120.

38 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindi el-Maturidi, Te'vilatü'l-Kur'an, VI, (İstanbul: Mizan yayınevi, 2005), s. 367.

39 Ebu's-Suud, a.g.e., IV, s. 81.

40 Tevbe, 9/117.

41 Maturidi, a.g.e., VI, s. 367; Gezgin, a.g.e., s. 213.

42 Vehbe Zuhayli, el-Fıkhu'l-İslamiyyu ve Edilletuh, III, (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2009), s. 768.

43 Enfal, 8/12.

çe hiçbir peygambere esir almak (esirden fidye almak) yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığımız şey (fidye) den dolayı size büyük bir azap dokunurdu.⁴⁴ Müfessirlerin çoğuna göre bu ayetlerde müminlerin istişaresiyle varılan karar gereği esirlerin savaş meydanında öldürülmeyip para karşılığı serbest bırakılması kınanmıştır. “Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz” istinaf cümlesi ile hem itabın sebebi ortaya konulmuş hem de eleştiri pekiştirilmiştir.⁴⁵ Zira müminler, içinde buldukları mali kriz saikiyle esirleri serbest bırakma kararına varmışlardı. Oysa bu savaş Müslümanların düşmanla yaptıkları ilk savaş idi. Onlardan çok kişinin öldürülmesi düşmanın gözünü korkutacaktı. Öte yandan esirler arasında savaşın beyin kadrosu, İslam davasını yok etmeye yeminli öncü güçler vardı.⁴⁶ Savaşta öldürülmeleri halinde yapabilecekleri kötülükler engellenmiş olacaktı. İbn Hişam'ın verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber, amcası Abbas, Ebu'l-Buhturî gibi bazı isimleri sayarak bunların istemeden Bedir'e geldiklerini bildirmiş ve öldürülmemelerini istemişti. Bu istek bazı sahabileri etkiledi. Nihayet harp bitip esirler konusunun görüşülmesi başlayınca Hz. Ömer, esirlerin savaşın öncü takımından olması nedeniyle öldürülmeleri yönünde görüş belirtmesine rağmen aralarında Hz. Ebubekir'in bulunduğu bazı sahabiler esirlerin yakın akraba olmaları, ileride Müslüman olabilecekleri beklentisi nedeniyle onlardan fidye alınmasını önerdiler. Hz. Peygamber, Ömer'in değil de Ebubekir'in görüşünü tercih etti. Ertesi gün Ömer Hz. Peygamber ile Ebubekir'i oturmuş ağlar halde bulmuş ve “Niçin ağlıyorsunuz?” diye sormuştur. Peygamber, “Arkadaşlarının, fidye alarak başıma getirdikleri yüzünden ağlıyorum” demiş ve yakındaki bir ağacı göstererek “Cezayı kendilerine şu ağaç kadar yaklaşmış gördüm” buyurmuştur.⁴⁷

Bu ayetler ve ayetlerin nüzul sebebi incelendiğinde sarahaten ve işareten birçok yönden eleştiri içermekte olduğu anlaşılacaktır. Nitekim ayette Hz. Muhammed'in yaptığı uygulamanın peygamberlere yakışmadığı ifade edilmiş, Müslümanların dünya malını murat etmelerini “Allah'ın muradına aykırı” olarak nitelendirilmiştir. Bunlar ağır eleştirilerdir. Öte yandan ayetin nüzulünden sonra Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir ile birlikte ağlamış ve “azap yaklaştı” demiştir.⁴⁸ Bu da gösteriyor ki, ayet eleştiri mahiyetindedir.

Kınamanın muhatabı Hz. Peygamber mi yoksa Müslümanlar mı olduğu konusunda ihtilaf olmakla beraber müfessirlerin çoğuna göre muhatap Hz.

44 Enfal, 8/67-68.

45 Ebu's-Suud, a.g.e., IV, s. 42; Reşid Rıza - Muhammed Abduh, Tefsiru'l-Menar, X, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), s. 73.

46 Sabuni, a.g.e., I, s. 476; Şimşek, a.g.e., II, s. 406.

47 Karaman, a.g.e., II, s. 709.

48 İbnu'l-Cevzi, a.g.e., II, s. 224; Ebu Abdillah Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razi, et-Tefsiru'l-Kebir, VIII-1, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), s. 157-158.

Peygamber'dir. Nitekim ayetin devamında uygulama "Peygambere yakışmaz" bir davranış olduğu belirtilmiştir.⁴⁹

Esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılma meselesi İslam'da var olan bir meseledir. Fakat ilgili savaş Müslümanların güç kazanmaya muhtaç olduğu dönemde vuku bulmuştur. Öte taraftan İslami nizam ve kurumları tam tesis edilmemiştir. Esirlerin taşınmasının Müslümanlara yük olabildiği, serbest bırakılmaları ise ya tekrar savaşa katılmalarına ya da casusluk yapmalarına olanak sağladığı bir dönemdir.⁵⁰ Savaşta esir düşenler de savaşın öncü kadrolarıdır. Bütün bu gerçeklikler bir arada mülhaza edildiğinde o esirlerin savaş meydanında öldürülmelerinin İslami düzen için gerekli olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmaları eleştirilmiştir.

Bununla birlikte konu içtihadî bir konudur.⁵¹ Hz. Peygamber'in yaptığı uygulama da İslami bir uygulamadır. Zira savaş öncülerinin öldürülme emri sindirme ve çökertme ile sınırlıdır. Bu konuda Hz. Muhammed içtihat yapmış, ama yanılmıştır.⁵² Öte yandan Hz. Muhammed ve sahabileri iyi niyetlidirler. Rahmet peygamberi ve rahmet ümmeti olarak öldürmeyi değil de yaşatmayı esas almışlardır. Onların ileride Müslüman olacakları beklentisi ile hareket etmişlerdir. Nitekim serbest bırakılan esirlerden bazıları - Hz. Abbas gibi - sonradan Müslüman olmuşlardır. Konu içtihadî ve Hz. Muhammed de iyi niyetli olduğu için Allah onu büyük azaptan korumuştur.⁵³

2. 4. Temel İlkelerde Esneklik Eğilimi

İslam dini, savaş ve barış hallerinde Müslümanların Müslüman olmayanlar ile ilişki kurmalarını belli bazı ilkeler çerçevesinde hukuka bağlamış, bir arada yaşamalarına çerçeve çizmiş; iki kesimin idarî, içtimaî ve hukukî ilişkilenmelerini karşılıklı güvene dayalı olarak şekillendirmiştir. Bununla birlikte İslam ümmetinin güvenliğini tehlikeye sokacak uzlaşmacılık ve İslam'ın temel ilkelerine zarar verecek reformist yaklaşım yasaklanmıştır: *De ki: "Sizin, Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeylere ibadet etmem bana kesinlikle yasaklandı. Ben sizin arzularınıza uymam. (Uyarsam) o takdirde sapmış olurum, hidayete erenlerden olmam."*⁵⁴ *Sana gelen bu ilimden sonra eğer sen onların heva ve heveslerine uyarsan, Allah tarafından senin için ne bir dost vardır, ne de bir koruyucu.*⁵⁵ Bu ve benzeri ayetler ile Kur'an, uzlaşmanın sınırlarını belirlemiş, temel dinî meselelerde pazarlık yapmanın ve taviz vermenin meşru olmayacağını ortaya koymuştur.

49 Şimşek, a.g.e., II, s. 406.

50 Hicazî, a.g.e., II, s. 438.

51 Sabunî, a.g.e., I, s. 478.

52 Razi, a.g.e., VIII-1, s. 159.

53 Salebî, a.g.e., III, s. 157; Havva, a.g.e., VI, s. 71.

54 Enam, 6/56.

55 Rad, 13/37.

İçtimaî meselelerde ve muamelatta her türlü uzlaşmayı makul karşılayan İslam dini, itikat ve iman ile ilgili meseleler ile Müslümanların onurunu ilgilendiren konularda dik ve net bir tutum alınmasını emretmiştir. Zira iman noktasında gösterilecek olan zaaf ve Müslümanların şahsiyetini ilgilendiren konularda gösterilecek esneklik Müslüman kişiliğin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Nitekim Allah habibine, uzlaşma yerine müşriklere karşı sert olmasını, onlarla mücadele etmesini emretmiştir: *Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol!*⁵⁶

Hız. Muhammed ve arkadaşları Mekke döneminde büyük bir kuşatma ve zulüm altındaydılar. Bu durum, zayıf kişilikleri olumsuz etkilemekte ve İslam dininin yayılmasına engel teşkil etmekteydi. Öte yandan Mekkeli müşrikler, Hz. Muhammed'in davetini engellemek için her türlü yola başvurlardı. İslam dininin insanlar arasında hızla yayılmaya başlamasıyla birlikte, bir taraftan Hz. Muhammed'e engel olmaya çalışırken diğer taraftan ondan bazı tavizler koparmaya çalışıyor; putlarını ve batıl inançlarını hedef alan ayetlerin Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilmemesini, İslam'ı kabul etmek karşılığında kendilerine bir takım itikadi ve amelî ayrıcalıklar verilmesini istiyorlardı.⁵⁷ Kuşatma ve baskı cenderesini kırmak arayışında olan Hz. Muhammed'in kalbinden müşrikler ile ortak noktalar bulunup uzlaşma zemini aramak geçmiyor değildi. Kimi zaman müşriklerden gelen uzlaşma tekliflerini değerlendirmeyi düşünüyordu. Bu nedenle Allah onu şiddetle ikaz etmiştir: *Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı yurdurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı. (Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin. İşte o zaman sana, hayatın da, ölümün de katmerli acılarını tattırırız. Sonra bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın.*⁵⁸ Bu ayetin nüzul sebebi olarak birbirine benzer çeşitli rivayetler zikredilmektedir. Bir rivayete göre Hz. Muhammed, Hacerülevsed'i ziyaret ediyordu. Kureyşiler onu bundan engellediler ve "Bizim ilahlarımıza dokunmadan, onları tazim etmeden buna izin veremeyiz" dediler. Hz. Muhammed içinden "Allah onların ilahlarından nefret ettiğimi biliyor. Tekliflerini kabul edip bunu yapsam ne olur ki" diye geçirdi. Allah onu bundan nehyederek yukarıdaki ayeti inzal etti. Başka bir rivayete göre müşrikler, bir gece sabaha kadar Hz. Muhammed ile konuştular, onu yücelttiler. "İlahlarımıza dil uzatmasan, onlara hürmet ile dokunursan" diye temennilerini dile getirdiler. Hatta bazıları "Bir seferlik bize müsaade et ki, putlarımıza kurban keselim, sonra Müslüman olup putları kıralım" dediler. Hz. Peygamber buna meyledecekti ki Allah bu ayet ile onu engelleyip korudu.⁵⁹

56 Tevbe, 9/73.

57 Halil Aldemir, Kur'an'da Hz. Peygamber'e Yönelik Teselliler, (İstanbul: Kitabı yay., 2010), s. 92.

58 İsrâ, 17/73-74-75.

59 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an, XV, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi, t.y.), s. 150; İbnü'l-Cevzi, a.g.e., III, s. 42-43; Ebu't-Tayyib Muhammed Siddik Bahadır b. Ha-

Kuşkusuz Hz. Peygamber'in putperestlere kanarak lüzumundan fazla taviz verdiği fiilen vaki değildir. Sadece kalbinde iyi niyetten ileri gelen bir eğilim oluşmuştur. Allah, bu eğilimi bile kabul etmeyerek onu uyarmıştır.⁶⁰ Zira farklı inanç grupları arasında adalet ve dürüstlük ilkeleri çerçevesinde makul bir hoşgörü ortamı oluşturmak gereklidir. Bununla birlikte bu sınırın ötesine geçerek tavizkâr ve ilkesiz bir tutum sergilemek yanlıştır.⁶¹

Müşriklerin, Hz. Muhammed'den uzlaşma ve esneklik beklediği konulardan bir tanesi de kendilerine sosyal ayrıcalık tanınması talebidir. Müslüman onuru ile bağdaşmayan ve İslam'ın temel ilkelerinden olan eşitlik ilkesini yok eden bu isteğe karşılık Hz. Muhammed, esneklik göstermeye niyetlenmişti ki onu uyaran şu ayetler nazil oldu: *Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun. Böylece insanların bazısını bazısı ile denedik ki, "Allah aramızdan şu adamları mı iman nimetine layık gördü?" desinler. Allah şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?*⁶² Bu ayetin nüzul sebebi olarak birbirine benzer farklı rivayetler zikredilmiştir. Bir rivayete göre Kureyş'in ileri gelenleri köleler ve alt tabakayı temsil edenler ile aynı ortamda bulunmaktan imtina ediyorlardı. Hz. Muhammed'den bu konuda kendilerine ayrıcalık tanımalarını istediler. Razi'ye göre Hz. Muhammed, bu talebe fiilen olumlu cevap vermiştir. Kureyş'in ileri gelenleri geldiklerinde yoksulların bulunduğu cemaatten kalkmış, ekâbir takımını başka yerde karşılamıştır. Diğer müfessirlere göre ise bu taleplerini fiilen karşılamamış, sadece buna niyetlenmiştir. Her iki ihtimale göre de bu ayetler ona uyarı niteliğindedir.⁶³ Başka bir rivayete göre müşrikler "Bunları kovarsan yanına geliriz" dediler. Hz. Muhammed bunu kabul etmedi. "Öyle ise geldiğimiz vakit oradan uzaklaşsınlar" dediler. Hz. Muhammed buna meylett ki bu ayetler nazil oldu.⁶⁴ Rivayetler farklı olsa da öz itibarıyla şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. İlk inananların yoksul ve kölelerden oluşması küfrün öncülerini rahatsız ediyordu. Bunu bahane ederek Müslüman olmaktan imtina ediyorlardı. Bunların uzaklaştırılmaları halinde Hz. Muhammed'in yanına gelececeklerini söylüyorlardı. Bu teklifleri Hz. Muhammed'i biraz etkiliyordu.⁶⁵ Onların hidayete ermelerini çok temenni ettiği için isteklerini yerine getirmeyi düşünüyordu. İnen ayetler bu davranışın yanlış olacağını belirtmiştir.⁶⁶

san b. Ali el-Kannevci (Siddik Hasan Han), Fethu'l-Beyan fi Makasidi'l-Kur'an, IV, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), s. 158-159.

60 Şimşek, a.g.e., III, s. 234.

61 Ebu's-Suud, a.g.e., V, s. 212; Karaman, a.g.e., III, s. 508.

62 Enam, 6/52-53.

63 Razi, a.g.e., VI-2, s. 194; Şimşek, a.g.e., II, s. 165.

64 Bursevî, a.g.e., III, s. 48.

65 İbn Aşur, a.g.e., III-2, s. 246.

66 Muhammed İzzet Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis, ter. Muharrem Önder-Vahdettin İnce, III, (İstanbul: Ekin yay., 1998), s. 52.

Hz. Muhammed bu konuda iyi niyetlidir. Sadece İslam'ın yayılması kaygısıyla hareket etmiştir. Yoksa yoksulları hor görmesi söz konusu değildir.⁶⁷ Buna rağmen yaptığı işlem ayrımcılığı ve uzlaşmayı işaret ettiği için Allah tarafından eleştirilmiştir. O da bu eleştirilerden ders çıkararak fakirleri etrafına toplayarak onlara inen ayeti okumuştur.⁶⁸

2. 5. Sadakayı Baskı Aracı Olarak Kullanmak

İslam dini, insanlığın en kadim yaralarından olan yoksulluk ile mücadele ederken din farkını gözetmemiş, yoksulluğu ortadan kaldırmak ya da etkisini azaltmak adına zenginlerden sadaka vermelerini isterken sadaka verilecek kişinin dinini sorgulamalarını istememiştir. Kur'an, yardım yapılacak yoksulun Müslüman olması şartı koşmamış, yoksullara sadaka verilmesini tavsiye ederken yoksulu mutlak zikretmiştir: *Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*⁶⁹ *Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver,*⁷⁰ Bu ve benzeri birçok ayette ifade buyurulduğu gibi varlıklı Müslümanların mali vazifelerinden birisi yoksullukla mücadeledir, yoksula yardımcı olmaktır. Yoksa sermayeyi yoksula karşı bir silah olarak kullanmak değildir. İslami döneminin ilk yıllarında Müslümanlar, bu perspektife uygun davranır, yoksullar arasında din ayrımı yapmazlardı.

Sonraki yıllarda Müslüman fakirler çoğalınca Hz. Muhammed "Sadece dindeşlerinize sadaka veriniz" diye emir verdi.⁷¹ Doğurabileceği bazı riskli sonuçlar nedeniyle bu emir Allah tarafından iptal edilmiştir: *Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir.*⁷² Bu ayetin iniş sebebine dair farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre Müslüman fakirler çoğalınca Hz. Muhammed "Müşrik fakirlere sadaka vermeyin ki onlar yoksulluk baskısından İslam'a girsinler" diyerek müşriklere sadaka vermeyi yasakladı. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu.⁷³ Bu ayetin lafzi mana ve sarahatinde eleştiri olmasa da nüzul sebebi ile birlikte mülhaza edilince eleştiri içerdiği anlaşılacaktır.

Bu ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber fakirler arasında ayırım yapmaksızın sadaka verilmesini emretmiş, Müslümanlar emre itaat ederek Müslüman olmayanlara da sadaka vermişlerdir.⁷⁴

Bu ayetin nüzul sebebine dair tefsirlerde farklı rivayetler de vardır. O rivayet-

67 Razi, a.g.e., VI-2, s. 194.

68 Taberî, a.g.e., VII, s. 234.

69 İnsan, 76/8.

70 İsrâ, 17/26.

71 Sabunî, a.g.e., I, s. 156.

72 Bakara, 2/272.

73 Kurtubî, IV, s. 368; Hatibuş-Şirbini, a.g.e., I, s. 210; Ebu's-Suud, a.g.e., I, s. 310; Muhammed b. Muslihiddin Şeyhzade, Haşiyetu Şeyhzade ala Tefsiri'l-Beydavî, II, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), s. 662; Ahmed b. Muhammed es-Savî, Haşiyetu's-Savî ala Tefsiri'l-Celaleyn, I, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2010), s. 230; İbn Aşur, a.g.e., II-1, s. 69-70.

74 Ateş, a.g.e., I, s. 230; Şimşek, a.g.e., I, s. 290.

lere göre Hz. Peygamber'in müşrik yoksulları sadakadan mahrum bırakma emri söz konusu olmamıştır. Bu konuda yapılan rivayetler sahih değildir. Bilakis Hz. Muhammed'in kararı olmadan Müslümanlar, Müslüman olmayan fakirlere sadaka vermekten imtina etmişlerdir. Bunun üzerine bu ayetler nazil olmuştur.⁷⁵ Bu rivayete göre bu ayet, Hz. Muhammed'e değil de Müslümanlara eleştiridir.

Hz. Muhammed bu meselede iyi niyetlidir. Zira Müslümanlara olan aşırı sevgisinden ve müşriklerin hidayete ermelerine olan aşırı isteğinden hareketle böyle bir karara varmıştır. Yalnız vardığı karar yoksullar arasında ayrımcılığa neden olacağı ve toplumların kadim sorunu olan yoksulluğu, yoksullara karşı silah gibi kullanmaya sebebiyet vereceği için Allah tarafından iptal edilmiştir.

2. 6. Hidayet Konusunda Aşırı İstek ve Zorlama

Hz. Peygamber, kendisine nübüvvet tevdi edilip insanları hak yola davet etmekle görevlendirilince bu yüce görevi ifa etmek için aşırı istekli davranmıştır. Bahusus kendisine son derece haksız muameleleri reva görenlerin hidayete ermeleri için yoğun çalışmalar yapmıştır.

Müşriklerin olumsuz tavrı Hz. Muhammed'i gereğinden fazla üzmüş, hatta bunu kendisine bireysel sorun haline getirmiştir: *Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye âdeta kendini helak edeceksin!*⁷⁶ Bu duruma karşı Allah, Hz. Muhammed'i teselli etmiş ve onlar hakkında ilahî yasayı ortaya koymuştur: *Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.*⁷⁷ *Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakin cahillerden olma.*⁷⁸ Allah bu ve benzeri birçok ayet ile hidayetin ancak Allah'ın iradesi ile gerçekleşebileceğini, peygamberlerin hidayete zorlamak gibi bir vazifelerinin olmadığını ortaya koymuştur.

Hal böyleyken Hz. Muhammed, insanları hidayete erdirmek için neredeyse zora başvururdu. Bu tavır Kur'an tarafından şöyle eleştirilmiştir: *Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?*⁷⁹ Bu ayetin nüzul sebebine dair şöyle bir rivayet vardır. Hz. Peygamber büyük bir arzu ile insanların iman etmelerini istiyor, hatta onları zorlamayı bile arzuluyordu. Bu ayet, Hz. Peygamber'in bu yönlü isteğine karşı uyarıdır.⁸⁰ Ayetteki istifham inkârî olup zorlama fiilini ya-

75 Taberî, a.g.e., III, s. 67-68; Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Şihabuddin Ömer İbn Kesir, Tefsiru İbn Kesir (Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim), I, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale Naşirun, 2008), s. 457; Şimşek, a.g.e., I, s. 290.

76 Şuara, 26/3.

77 Fatır, 35/8.

78 Enam, 6/35.

79 Yunus, 10/99.

80 Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavili fi Vucuhi't-Te'vil, II, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), s. 359; İbnu'l-Cevzi, a.g.e., II, s. 352; Kurtubi, a.g.e., V, s. 57; Ahmed Mustafa el-Meraġi, Tefsiru'l-Meraġi, X-2, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1985), s. 158; Ebu'l-Ala

saklamak içindir. Zamirin takdim edilmesi manayı kuvvetlendirmektedir.⁸¹ Bu iki dilsel ayrıntı eleştiriyi pekiştirmiştir. Allah bu ayetler ile habibini hem eleştirmiş hem de teselli etmiştir.⁸²

Hız. Peygamber'in bu tavrı tamamen iyi niyetten kaynaklanmaktadır. Bununla beraber işin aşırıya ve zorlamaya kaçan kısmı eleştiriyi açtırır.

2. 7. Akrabaya Düşkünüklük

İslam dini, akrabalık bağına önem vermiş, makul çerçevede ve hukuk daire-sinde kalmak koşuluyla akrabayı koruyup kollamayı tavsiye etmiştir. Ebeveynler başta olmak üzere kan bağının bulunduğu bireylerle ilişkinin karşılıklı muhab-bete, maddi yardımlaşmaya ve tehlikelere karşı dayanışmaya müstenit olmasını emretmiştir: *Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.*⁸³ Öte yandan İslam dini Hz. Muhammed'in akrabaları için bazı istisnaî konularda ayrı bir hukuk oluşturmuş, merkezi maliyeden onlara ayrı bir bütçe ayırmıştır: *Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.*⁸⁴

Allah, bir taraftan akrabalık bağının korunmasını tavsiye ederken diğer taraf-tan da aşırılığa kaçmamayı telkin etmiştir. Bu noktada akrabalarının iman etmesi için fazla hassasiyet gösteren elçisini şöyle uyarmıştır: *Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletmezsin.*⁸⁵ Neredeyse bütün müfessirler bu ayetin Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talip hakkında indirildiğini söylerler. Hz. Muhammed, anasız ve ba-basız kalmışken Ebu Talip onu büyütmüş, en zor dönemlerde ona hamilik yap-mıştı. Hz. Muhammed, böyle bir yakınının hidayetden mahrum kalmasına rıza gösteremezdi. Nitekim Ebu Talip ölüm döşegine düşene kadar gayretini ve ısrar-ını sürdürmüş, iman etmeyince çok üzölmüştür.⁸⁶ Allah yukarıdaki ayet ile onu uyarmıştır. Bu uyarıdan sonra Hz. Muhammed, amcası hakkında "Açıkça nehye-dilmediğim sürece sana bağışlama dileyeceğim" şeklinde söz söyleyip⁸⁷ ona dua

el-Mevdudî, Tefhimu'l-Kur'an, ter. Muhammed Han Kayani vd., II, (İstanbul: İnsan yay., 1997), s. 365; Hicazî, a.g.e., III, s. 79; Şimşek, a.g.e., II, s. 578.

81 Beydavî, Nasiruddin Abdullah b. Ömer b. Ali, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008). a.g.e., I, s. 447.

82 Hatibu'ş-Şirbini, a.g.e., II, s. 44; Muhammed Senaullah el-Mazharî, et-Tefsiru'l-Mazharî, III, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), s. 442.

83 Nisa, 4/36.

84 Enfal, 8/41.

85 Kasas, 28/56.

86 Maturidî, a.g.e., XI, s. 57; Zemahşerî, a.g.e., III, s. 408; Kurtubî, a.g.e., XVI, s. 297; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Ali Ebu Hayyan el-Endulusî, Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit, VII, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), s. 120; Hatibu'ş-Şirbini, a.g.e., III, s. 157; Ebubekir Haddad, Keşfu't-Tenzil fi Tahkiki'l-Mebahis ve't-Te'vil, V, (Beyrut: Daru'l-Medari'l-İslamiyyi, 2001), s. 227; Ebu's-Suud, a.g.e., VII, s. 24; Bursevî, a.g.e., VI, s. 531; Hicazî, a.g.e., IV, s. 469; Aldemir, a.g.e., s. 47; Şimşek, a.g.e., IV, s. 69.

87 Taberî, a.g.e., XX, s. 108.

etmiştir. Bunun ardından Allah onu daha net bir şekilde uyarmıştır: *Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır ne de müminlere.*⁸⁸ Bu ayetin nüzul sebebine dair farklı rivayetler vardır. Birbirine benzer olan bu rivayetler arasında en meşhur olanı şudur. Ebu Talip ölüm döşeginde iken Hz. Peygamber ona gitmiş, “Benim üzerimdeki hakkın babamın hakkından fazladır. İman getir ki kıyamet gününde sana şefaet edeyim” demiştir. Ebu Talip, yanlarında bulunan Ebu Cehil’in telkinleri ve geleneklere bağlılık yüzünden bundan imtina etmiştir. Hz. Peygamber, buna çok üzülmüş ve “Sana bağışlama dileyeceğim” demiştir. Bunun üzerine böyle bir davranışın peygamberlere yakışmadığını bildiren bu ayet nazil olmuştur.⁸⁹ Bu ayetin nüzul sebebi ve içeriği dikkate alındığında açık bir eleştiri olduğu görülecektir.

Hz. Peygamber bu konuda tamamen iyi niyetlidir. Kendisine iyilik yapan birisine dua etmeye niyetlenmiştir. Öte taraftan müşriklere dua etmeyi kesin bir şekilde yasaklayan ayetler ise henüz nazil olmamış, “*Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir*”⁹⁰ ayeti onu muhayyer bırakmıştı.⁹¹ Yanı sıra akrabalık bağının önemine, iyiliğe iyilikle karşılık verilmesine işaret eden birçok ayet vardır.

2. 8. Sınıfçı Yaklaşım

İslam’ın tebliğ edilmeye başlandığı dönemde Mekke’de bir nevi kast sistemi vardı. Tüccarlar, zenginler ve aşiret reisleri toplumsal yapının tepesini işgal ederken yoksullar, emekçiler, engelliler, kadınlar ve köleler alt tabakayı temsil etmekte olup ikinci sınıf muamelesini görürlerdi.⁹² Öteki olarak görülen bu kesimlerin yönetime katılma, mal edinme medeni haklardan faydalanma ve onurluca yaşama konusunda hiç bir güvenceleri yoktu.

İslam dini, insana insan olma özelliğinden ötürü değer verdiği; işgal ettiği makamın gücüne, gelir düzeyine, aidiyetine, nesebine, sosyal statüsüne vb. bakmaksızın herkesi eşit haklara sahip gördüğü için Mekke’deki hiyerarşik statüko ile mücadele etmiş, kast sistemini yıkıp gücünü adalet ve eşitlikten alan bir sistem inşa etmeye çalışmıştır. Bu nedenle evveleminde Mekke’nin öteki yüzünü teşkil edenler İslam’ı seçtiler. Mekke’nin idaresini ellerinde bulunduranlar,⁹³ ekonomisi-

88 Tevbe, 9/113.

89 Salebi, a.g.e., III, s. 253-254; Zemahşeri, a.g.e., II, s. 304; İbnu’l-Cevzi, a.g.e., II, s. 304; Razi, a.g.e., VIII-2, s. 166; Kurtubi, a.g.e., X, s. 398; Hatibuş-Şirbini, a.g.e., I, s. 745; Mazharî, a.g.e., III, s. 367.

90 Münafikun, 63/6.

91 İbn Aşur, a.g.e., V-2, s. 43.

92 Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ter. Salih Tuğ, I, (İstanbul, 1980), s. 49; M. Zeki Duman, “Kur’an Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi”, Kur’an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu, Çorum, 2013, 35; Sami Kılınçlı, *Mekki Surelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap ile İlişkileri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, 59, 33; Mehmet Paçacı, “İslam Öncesi Arap yarımadasında Politik, Dinî ve Kültürel Durum”, *İslam’a Giriş-Evrensel Mesaj-*, (Ankara: DİB yay., 2008), s. 375.

93 Muhammed Ebu Zehra, *Zehretu’t-Tefasir*, II, (Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabi t.y.), s. 714.

ni yönetenler ve dışarıyla bağ kurabilenler davetin karşısında yer aldılar. Bu tablo Müslümanlar açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Zira müşrikler onlara ambargo uyguluyor, dışarı ile bağ kurmalarına izin vermiyordu. Hz. Muhammed bu krizden çıkmak için yoğun çaba harcamakta idi. Hatta bu yüzden kendi sahabilerinden feragat beklediği oluyordu. Feodal ve sınıflı toplum tarafından öteki olarak görülenler ile aynı ortamda bulunmak istemeyen sözüm ona seçkin tabaka, Hz. Muhammed ile ancak eşrafın bulunduğu ortamda görüşebileceklerini ya da en azından kendileri içeri girince etrafındaki yoksulların saygı ile ayağa kalkmaları durumunda görüşmeye gelebileceklerini söylüyorlardı. Hz. Muhammed, bunların tekliflerini olumlu karşılamaya teşebbüs etti veya bunu içinden geçirdi. Allah bu durumu şöyle tenkit etmiştir: *Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.*⁹⁴ Müşriklerin ileri gelen takımı ve egemenleri Hz. Muhammed ile görüşmeye gittiklerinde Suheyb, Hubbab, Bilal ve Ammar gibi hizmetçi, kimsesiz, yoksul ve kölelerden oluşan alt tabakadan kişileri onun yanında gördüler. Ekâbir takımı fakirlerle aynı meclislerde oturmayı geleneklerine aykırı gördükleri için Hz. Peygamber'i onlardan uzaklaştırarak "Bunların kokusu seni rahatsız etmez mi? Bunlarla oturmaktan rahatsız olmaz mısınız? Biz bunlarla aynı ortamda oturamayız. Arap kabilelerinin bizi bunlarla aynı ortamda görmelerinden hicap ederiz. İsteriz ki, biz geldiğimizde bunları uzaklaştırasın. Biz ki, kabilelerimizin ileri gelenleri ve eşrafıyız, biz iman ederseniz halk da iman eder, bunlar bizi iman etmekten men ediyor, bunları kendinden uzaklaştır veya bize ayrı yer bunlara ayrı yer oluştur ki biz iman edelim" dediler. Hz. Muhammed bu teklife olumlu baktı ve "Önerinizi kabul ederim" dedi. Onlar "Hayır, sözlü olmaz, aramızda yazılı bir antlaşma yapmamız; işi resmileştirmemiz lazımdır" dediler. Hz. Muhammed yazı malzemelerini getirtti ve yazması için Hz. Ali'yi çağırttı. Başka bir rivayete göre ise sadece buna niyetlendi. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu.⁹⁵ Bu ayetin nazil olması ardından aynı sebep ve gerekçelerle durumu pekiştiren başka bir ayet daha nazil olmuştur: *Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zinetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.*⁹⁶ Bu ayet, önceki ayete göre daha belîğ bir ifadeyi haizdir.⁹⁷ Zira ilk ayette onların

94 Enam, 6/52.

95 Kurtubi, a.g.e., VIII, s. 387-390; Ebu'l-Bekrek Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi, Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, I, (Dımaşk: Daru İbn Kesir, 2011), s. 506; Hatibu'ş-Şirbini, a.g.e., I, s. 488; İbn Kesir, a.g.e., II, s. 198-199; Ebu's-Suud, a.g.e., III, s. 161-162; Mazhari, a.g.e., II, s. 455; Ebu's-Sena Şihabuddin es-Seyyid Mahmud b. Abdillâh el-Alusî, Ruhul-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani, IV, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2005, s. 204-205; Rıza-Abduh, a.g.e., VII, s. 357-358; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, IV, sad.: Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ basım, 2009), s. 13-14; Meragî, a.g.e., III-1, s. 134-135; Mevdudî, a.g.e., I, s. 553; Sabunî, a.g.e., II, s. 135; Ateş, a.g.e., V, s. 295; Şimşek, a.g.e., II, s. 164-165.

96 Kehf, 18/28.

97 Taberî, a.g.e., XV, s. 271; Maturidî, a.g.e., IX, s. 47; İbn Kesir, a.g.e., III, s. 117-118; Celaluddin Abdurrahman b.

kovulmaması emredilirken bu ayette onlarla oturulması emredilmiştir. Ayetlerin inmesinden sonra Hz. Peygamber hemen antlaşma kâğıtlarını atmış, yoksul ve köle olan sahabileri yanına almış ve onları toplumda eşit konumda görmeye devam etmiştir.⁹⁸

Hz. Peygamber, bu konuda iyi niyetle İslam'a hizmet etmek istemiştir. Arkadaşlarının samimiyetine ve doğru anlayacaklarına güvenerek müşriklerin katı kalplerini biraz yumuşatır ümidi ile onları onure etmek istemiştir. Fakat bu uygulama, İslam toplumunu büyük bir uçurumun kenarına doğru itebileceği için Allah tarafından iptal edilmiştir.

2. 9. Duygular ile Hareket Etmek

İnsanları diğer varlıklardan üstün kılan özelliği yüreğinde taşıdığı duyguları ve beyninde taşıdığı aklıdır. Canlılar arasından duygu ve akıl melekesi gibi iki üstün özellik bahsedilen insanoğlunun, bu iki melekeyi dengede tutması gerekmektedir. Özellikle aklı sınırlandıran duyguların kontrol altına alması; kin, nefret, aşırı sevgi, aşırı tutku, aşırı bağlılık gibi hallerde aklı hakem kılması bireyin vazifelerindedir. Bahusus Allah ile iletişimi olan ve vahyi almak üzere insanüstü ortamda⁹⁹ meleklerden bilgi alan peygamberlerin insani zaafardan arınmaları elzemdir. Özellikle savaş, düşmanlık, öteki ile muamele vb. konularda genelde bütün insanların özelde peygamberlerin salt duygular ile değil de hakkaniyet ile hareket etmeleri İslam'ın emridir: *Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun.*¹⁰⁰

Allah'ın emri böyle iken Hz. Muhammed, Uhud savaşında şehit edilen, cesedine işkence yapılan; burnu, kulakları kesilen ve ciğeri sökülün Hz. Hamza'yı görünce büyük bir acı duymuş ve en yakınına kaybeden herhangi bir insanın yaşadığı travmayı yaşamıştır. Cesedin başında "Kadınların daha fazla hüzünlenmesine sebep olmasaydı ve benden sonra adet haline gelmeseydi senin cesedini ortada bırakır, kurda kuşa yem ederdim. Ta ki senin intikamını 70 kat alsaydım" demiş ve müşriklerden 70 kişiyi aynı şekilde cezalandıracağına dair intikam yemini içmiştir.¹⁰¹ Bunun üzerine Allah onu şöyle tenkit etmiştir: *Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha*

Ebibekir es-Suyuti, ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur, V, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001), s. 334; Ebu's-Suud, a.g.e., V, 245-246; Alusi, a.g.e., VIII, s. 353; Mazhari, a.g.e., IV, s. 322; Muhammed Cemaluddin el-Kasimî, Mehasinu't-Te'vil, VII, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), s. 29.

98 İbnu'l-Cevzi, a.g.e., III, s. 79; Ebu's-Suud, a.g.e., III, s. 161-162; Alusi, a.g.e., IV, s. 204-205; Şimşek, a.g.e., II, s. 164-165.

99 Muhsin Demirci, Tefsir Usûlü, (İstanbul: İfav yay., 2012), s. 56.

100 Maide, 5/8.

101 Taberî, a.g.e., XIV, s. 231-232; Salebî, a.g.e., III, s. 549; İbnu'l-Cevzi, a.g.e., II, s. 594; Kurtubi, a.g.e., XII, s. 461-462; Ebu Hayyan a.g.e., V, s. 530; Suyuti, a.g.e., V, s. 156; Ebu's-Suud, a.g.e., V, s. 170; Bursevi, a.g.e., V, s. 121; Kasimî, a.g.e., VI, s. 424; Mazhari, a.g.e., V, s. 211; Sabuni, a.g.e., II, s. 135; Ateş, a.g.e., V, s. 161.

*hayırlıdır.*¹⁰² Bu ayette duygularla hareket ederek kat be kat intikam alacağına dair yemin eden Hz. Muhammed'e eleştiride bulunulmuştur.

Bunun üzerine Hz. Muhammed yemin kefareti vererek niyetlendiği intikamdan vazgeçmiştir. Hatta ayette misliyle ceza vermek ile sabretmek arasında muhayyer bırakıldığı halde o daha evla olan sabretmeyi tercih etmiştir. Nitekim galip gelip Mekke'ye giriş yapınca kendisine tarifsiz acılar çektiren, en yakınlarını vahşice katleden, gözü kadar sevdiği yurdundan sürgün eden, ona ambargo uygulayan ve akıl almaz hakaretlerde bulunanları cezalandırmak yerine affetmiştir. Mekke'ye girerken mağrur ve intikamcı bir komutan edasıyla değil Allah'ın kendisine verdiği nimetlere karşı şükreden, her şeyi affeden ve imhaya değil inşaya gelen Nebi tavrıyla girmiştir.¹⁰³

2. 10. Eleştiriyeye Karşı Tutumu

Hz. Peygamber kendisine yapılan eleştirilerden büyük dersler çıkarmıştır. Gözleri görmeyen İbn Ümmi Mektum'u ihmal etmesi yüzünden eleştirildikten sonra ne zaman onu görürse ona iltifatlar yaparak gönlünü almaya çalışmıştır. "Gel, Ey Rabbimin onun için bana itap ettiği şahıs" diyerek hem eksikliğini dile getirmiş hem de yaptığı hatadan dönerek onu teşrif etmiştir. Esirleri fidye karşılığı serbest bırakması yüzünden eleştirilince "Azap o kadar yaklaştı ki" diyerek ağlamıştır. Müşriklerin "Biz geldiğimizde yoksul kesimi yanında uzaklaştır ve bu konuda bize yazılı teminat ver" demeleri üzerine buna meyletmesi nedeniyle onu eleştiren ayet nazil olduktan hemen sonra yazılı teminatı yırtıp atmış,¹⁰⁴ ileri gelen takımı bırakıp gönüldaşları olan fakirlere yönelmiş ve onlarla oturmaktan büyük keyif almaya başlamıştır. Akrabalarına olan aşırı meyli yüzünden eleştirilip onları inzar etmekle emredilince¹⁰⁵ çok sevdiği kızı Hz. Fatıma'yı cehennem azabıyla korkutmak ile işe başlamıştır.¹⁰⁶ Düşmanlarıyla uzlaşma arayışları nedeniyle eleştirilip onlara karşı sert olmakla emredilince en çetin direnişini göstermiş ve "Güneş sağ elime, ayı sol elime koysanız dahi haktan taviz vermem" diyerek tutumunu belirlemiştir.¹⁰⁷

Hz. Muhammed'in bu tavrı tam da peygamberlere yaraşan bir tavrıdır. Kur'an gibi bir rehber ile bütün insanlığı ilahî düsturlar dairesinde eğitmek, değiştirmek, dönüştürmek ve kemale ulaştırmak çabasında olan Hz. Muhammed elbette ki,

102 Nahl, 16/126.

103 Ali Şeriatı, İslam Nedir Muhammed Kimdir, (Ankara: Fecr yay., 2009), s. 300-303; Ebu'l-Hasan Ali en-Nedvi, es-Siretu'n-Nebeviyye, (Dimaşk: Daru'l-Kalem, 2010), s. 342-343; Mehmet Azimli, Siyeri Farklı Okumak, (Ankara: Ankara Okulu yay., 2013), s. 408-410.

104 Gezgin, a.g.e., s. 198.

105 Şuara, 26/214

106 İbnu'l-Cevzi, a.g.e., III, s. 350; İbn Kesir, a.g.e., III, s. 514-515.

107 Nedvi, a.g.e., s. 124.

kendi nefisinden başlamalıydı. Zira o, bununla memurdur: *Ben müslümanların ilkiyim.*¹⁰⁸

Sonuç

Hız. Muhammed, peygamber olmadan önce yüz kızartıcı günahlardan, rencide edici yaşamdan ve düşük ahlaktan uzak kalmıştır. Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: Cahiliye ehlinin arzuladığı şeyleri hayatımda sadece iki defa arzuladım. Her ikisinde de Allah beni korudu.¹⁰⁹ Doğruluğu ve güvenilirliği nedeniyle kavmi ona “Muhammedu’l-Emin” sıfatı vermiştir.¹¹⁰ Babasını ve annesini çok küçük yaşta yitiren, hiçbir eğiticinin eğitiminden geçmeyen, cehaletin hüküm sürdüğü bir ortamda büyüyen, zulmün ve fuhşun ayıp sayılmadığı bir toplumda yaşayan bir insanın bu denli yüce ahlaka sahip olması ancak Allah’ın inayetiyle mümkün olabilir. Nübüvvetten sonra büyük günahlardan korunan Hız. Muhammed hakkında Allah şöyle buyurmuştur: *Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır. Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*¹¹¹

Bununla birlikte o, melek değildir. Büyük günahlardan korunmuş olsa da insan olmaktan mütevellit zaafı, zelleleri, isabet etmeyen içtihatları söz konusu olabilmektedir. O, Allah’a karşı sorumsuz değildir. Hataları söz konusu olunca eleştirilmiştir.

Onu eleştiren ayetler tek tek incelendiğinde ortaya çıkan tabloyu bir kaç maddede ifade etmek mümkündür.

- Hız. Muhammed’in eleştirildiği konular içtihadi konulardır. Günah barındırmayan iki durum arasında muhayyer olduğunda reyine göre en uygun olanı tercih etmiştir. Tercih yaparken ne muhalefet ettiği bir nas, ne de hata veya unutkanlık sonucu aşığı bir hudut mevcuttur. Bilakis bütün hatası, (tabir caizse) hüküm çıkarmada imkânlarını sonuna kadar kullanan bir müçtehit gibi gayret gösterip, kendisini tercih etmede muhayyer görmüş olmasıdır.¹¹²

- Eleştirildiği konularda kati surette iyi niyetlidir.

- Eleştirildiği konular tebliğ ile alakalı değildir.

- Bu eleştiriler, Kur’anın naslarına karşı Hız. Muhammed’in de sorumlu olduğunu, ayrıca onun bir ilâh gibi yanılığsız sayılmaması gerektiğini göstermesi bakımından son derece anlamlıdır. Kimi tasavvufçuların “kâinatta mutlak tasarruf yapma gücüne ulaşmak” ve “sorumluluktan beri olma makamına varmak”¹¹³ diye

108 Enam, 6/163

109 Ebubekir el-Cezairî, Akidetu’l-Mu’min, (Cidde, 1982), s. 285.

110 İbrahim Sarıçam, Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı, (Konya: DİB yay., 2014), s. 272.

111 Kalem, 68/3-4.

112 Muhammed Abdullah Draz, En Mühim Mesaj Kur’an, ter. Suat Yıldırım, (İzmir: Işık yay., 1994), s. 22.

113 Ali b. Şeyh Muhammed Diyadinî, Edvaun ala’l-Inhirafati ani’-Dini’l-Halis, (İstanbul: Artus basım, 2009), s. 62-65.

ihdas ettikleri durumlar göz önünde bulundurulursa bunun ne kadar anlamlı olduğu anlaşılacaktır.

- Hz. Peygamber'in bile eleştirildiği bir zeminde Müslümanların kendi hata ve kusurlarına yönelmeleri gerekli olduğu anlaşılacaktır.

- Hz. Muhammed'in uygulamaları Müslümanlara örnek teşkil etmektedir. Şayet unutkanlık sonucu küçük günahlardan olan bir fiil işlerse veya yanlış bir içtihatla bulunursa ve uyarılıp eleştirilmeden o hal üzere bırakılırsa, o davranış ve içtihat delil olacaktır. Oysa bunlar delil değildir. Bunların delil olmadığı ortaya konmazsa diğer davranışlarının delil alınması iptal olabilir. Bu nedenle Allah onun hatasını açıklamıştır. Böylece hangi davranışının örnek alınacağı netleşmiş olacaktır.¹¹⁴

- Hz. Muhammed sürekli olarak Allah'ın gözetimi altındadır. Hz. Muhammed'in çeşitli olaylar vesilesiyle uyarılara ve eleştirilere muhatap olması ilahî denetimin gereği olduğu kadar, Kur'an'ın güçlü ve kahir bir elden alındığının ve kendisinin de ona boyun eğdiğinin bir delili olarak da görülmelidir.¹¹⁵

- Hz. Peygamber'in kimi zaman hata yapmasında fayda vardır. Zira pratik hayatın içinde yapılan hataların ümmet için eğitici ve öğretici bir yönü vardır. Peygamberlerde sehiv ve unutkanlık olmasaydı ümmet bu durumlarda ne yapacağını bilmezdi.

- Hz. Muhammed'in davranışlarının iki türlü olduğu açığa çıkmaktadır. Risalet kategorisine giren kavli, fiilî ve tasdiki hayatı kabul edilip örnek alınmalıdır. Beşer özelliğinden kaynaklanan davranışları ise kendi kategorisinde değerlendirilmelidir.

- Kur'an, onun tarafından uydurulmuş olsaydı onu eleştirmezdi. Oysa hatası söz konusu olunca şiddetli bir uyarı ve eleştiri ile karşı karşıya kalmıştır.

Kaynakça

Akçay, Mustafa, "Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII-24, (2011), s. 1-33.

Aldemir, Halil, *Kur'an'da Hz. Peygamber'e Yönelik Teselliler*, (İstanbul: Kitabî yay. 2010).

Alusî, Ebu's-Sena Şihabuddin es-Seyyid Mahmud b. Abdillâh, *Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, (Kahire: Daru'l-Hadis 2005).

Apaydın, H. Yunus, "İçtihat: Dinin Hayatla Buluşması", İslam'a Giriş-Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar-, (İstanbul: DİB yay. 2007), s. 81-101.

Arslan, İhsan, "Kur'an'da Eleştiri Kültürü: Peygamber Örneği", Ekev Akademi Dergisi, 48, (Erzurum, 2011), s. 91-106.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar neş. 1989).

Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, (Ankara: Ankara Okulu yay. 2013).

114 Raşit Küçük, "Hz. Peygamber ve Örnekliliğinin Mahiyeti" İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, (Ankara: TDV yay., 2003), s. 288.

115 Koç, a.g.e., s. 51.

- Beydavî, Nasiruddin Abdullah b. Ömer b. Ali, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2008).
- Botî, Muhammed Said Ramazan, *Kubra'l-Yakiniyyati'l-Kevniyye*, (Dimaşk: Daru'l-Fikr 1993).
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi 2001).
- Canan, İbrahim, "Hz. Peygamber Aleyhisselâm Hiç Unutmuş ve Yanılmış mıdır?" *Sünnetin Dindeki Yeri*, (İstanbul, 1997), s. 285-305.
- Cezairî, Ebubekir, *Akidetu'l-Mu'min*, (Cidde, 1982).
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: İfav yay. 2012).
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, ter. Ekrem Demir, (İstanbul: Ekin yay. 1998).
- Diyadinî, Ali b. Şeyh Muhammed, *Edvaun ala'l-İnhirafati anid-Dini'l-Halis*, (İstanbul: Artus basım 2009).
- Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, ter. Suat Yıldırım, (İzmir: Işık yay. 1994).
- Ebu Hayyan, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endulusî, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2010).
- Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*, (Beyrut: Muessesetu't-Tarihî'l-Arabi 2010).
- Ebu Zehra, Muhammed, *Zehretu't-Tefasir*, (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi t.y.).
- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbab-ı Nüzûl*, (İstanbul: Elif Ofset tesisleri 1978).
- Erul, Bünyamin, "Sünnet", *İslâm'a Giriş -Evrensel Mesajlar-*, (Ankara: DİB yay. 2008), s. 29-44.
- Gezgin, Ali Galip, *Kur'an'da Hz. Peygamber'e Yapılan Uyarılar*, (İstanbul: Rağbet yay. 2010).
- Görgün, Tahsin, "Nübüvvet: İnsanlığa Rahmet", *İslâm'a Giriş-Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar-*, (İstanbul: DİB yay. 2007), s. 156-165.
- Haddad, Ebubekir, *Keşfu't-Tenzil fi Tahkiki'l-Mebahis ve't-Te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Medari'l-İslamiyyi 2001).
- Hatibuş-Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *es-Siracu'l-Munir fi'l-İnani'ti ala Marifeti Ba'di Maani Kelami Rebbina'l-Hekimi'l-Habir*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2004).
- Havva, Said, *el-Esas fi't-Tefsir*, ter. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Şamil yayınevi 1990).
- Hicazî, Muhammed Mahmut, *Furkan Tefsiri*, ter. Mehmet Keskin, (İstanbul: İlim yay. t.y.).
- Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ter. Salih Tuğ, (İstanbul, 1980).
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadu'l-Mesir fi İlmî't-Tefsir*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi 1984).
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, (Tunus: Daru Suhnun t.y.).
- İbn Atiyye el-Endulusî, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, (Duha: Daru'l-Fikri'l-Arabi 2007).
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Şihabuddin Ömer, *Tefsiru İbn Kesir* (Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim), (Beyrut: Muessesetu'r-Risale Naşirun 2008).
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensari, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadir, 2011).
- İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed*, (İstanbul: Denge yay. 2002).
- Karaman, Fikret v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: DİB yay. 2006).
- Karaman, Hayreddin; Çağrı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sabrettin, *Kur'an Yolu*, (Ankara: DİB yay. 2012).
- Kasimî, Muhammed Cemaluddin, *Mehasinu't-Te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2003).

- Kilinçli, Sami, *Mekkî Surelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitapla İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara, 2012).
- Koç, Ahmet, Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed, (İstanbul: Rağbet yay. 2005).
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir, *el-Camiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale 2006).
- Kutub, Seyyid, *fi Zilâlî'l-Kur'an*, (Kahire: Daru's-Şuruk 2008).
- Küçük, Raşit, "Hz. Peygamber ve Örneğliğinin Mahiyeti" İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, (Ankara: TDV yay. 2003), s. 281-301.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkandî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, (İstanbul: Mizan yayınevi 2005).
- Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru Merağî*, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi 1985).
- Mevdudî, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, ter. Muhammed Han Kayani vd., (İstanbul: İnsan yay. 1997).
- Mazharî, Muhammed Sanaullah, *et-Tefsiru'l-Mazharî*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2007).
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahihu Müslim*, (Riyad: Daru Tibe 2006).
- Nedvi, Ebu'l-Hasan Ali, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (Dimaşk: Daru'l-Kalem 2010).
- Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, (Dimaşk: Daru İbn Kesir 2011).
- Öztürk, Yener, "Abese Ve Tevellâ İfadelerinin Muhatabı Kimdir?", <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/abese-ve-tevella-ifadelerinin-muhatabi-kimdir>, (erişim tarihi: 21 Aralık 2014).
- Paçacı, Mehmet, "İslam Öncesi Arap Yarımadasında Politik, Dinî ve Kültürel Durum", İslam'a Giriş-Evrensel Mesaj-, (Ankara: DİB yay. 2008), s. 365-380.
- Pakiş, Ömer, *Kur'an Tarihi*, (İstanbul: Kitabî yay. 2013).
- Razî, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *et-Tefsiru'l-Kebir*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2009).
- Rıza, Reşid - Abduh, Muhammed, *Tefsiru'l-Menar*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2005).
- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, (Beyrut: Daru'l-Fikr 1981).
- Salebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşfu ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'Kutubi'l-İlmiyye 2004).
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Konya: DİB yay. 2014).
- SAVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Haşiyetu's-Savi ala Tefsiri'l-Celaleyn*, (Beyrut: Daru'l-Fikr 2010).
- Siddik Hasan Han, Ebu't-Tayyib Muhammed Siddik Bahadır b. Hasan b. Ali el-Kannevci, *Fethu'l-Beyan fi Makasidi'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'Kutubi'l-İlmiyye 1999).
- Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebibekir, *ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi 2001).
- Şeriati, Ali, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, (Ankara: Fecr yay. 2009).
- Şeyhzade, Muhammed b. Muslihiddin, *Haşiyetu Şeyhzade ala Tefsiri'l-Beydavi*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1999).
- Şimşek, Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Beyan yay. 2012).
- Taberanî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Kebir*, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi 2009).
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi t.y.).

- Tehhan, Mahmud, *Teysiru'l-Mustalahi'l-Hadis*, (Kuveyt: Daru't-Turasi'l-Kuveyt 1984).
- Ünal, İsmail Hakkı, "Sünnet: Çağlarüstü Örneklik", *İslam'a Giriş-Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar-*, (İstanbul: DİB yay. 2007), s. 67-80.
- Ünlü, Ahmet Mahmut, *Hayrettin Karaman'ın "Ehl-i kitap için iman şartı ikidir" "Yahudi ve Hristiyanlar'dan kafir olmayanlar var" "Peygamber Yahudi ve Hristiyanlar'a müslüman olun demedi" şeklindeki Batıl Görüşlerine Reddiyeler*, (İstanbul: Arifan yay. 2010).
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad.: Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ basım, 2009).
- Yıldırım, Zeki, "Kur'an'da Peygamberlerin İsmeti", <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index/index>, (erişim tarihi: 19 Temmuz 2014).
- Yıldız, Celal, *es-Sünnetu Huccetun Katietun ve Lasünniyetu Fikretun Batiletun*, (İstanbul: Erkam 2001).
- Zemaşşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavili fi Vucuhi't-Te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2009).
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhul-İslamiyyu ve Edilletuh*, (Dımaşk: Daru'l-Fikr 2009).